

*Világ, világom**Egy kéziratot könyv fejezeteiből*

III.

Most lépünk egyet, s állapodjunk meg egy időre a Tiszántúl közepén. Anyai ágon számontartott őseim-elődeim ugyanis legjobb tudomásom szerint itt éltek századok óta: Debrecenben és környékén. Régi anyakönyvekből az is kiolvasható, hogy valamelyiküknek még a XIX. század elején nagytiszteletű Budai Ézsaiás professzor úr szolgáltatta ki a keresztség sákramentumát, a Református Kollégium ama híres-neves professzora, akit Jókai Mór *Eppur si muove* – magyarul: *És mégis mozog a föld* – című jeles és emlékezetes regényében Járay Jeremiás néven alakított át irodalmi hőssé – még pontosabban: akinek alakját Járay Jeremiás figurájának ábrázolásakor felhasználta. Anyai rokonságom nagy része ma is debreceni vagy Debrecen környéki lakos. Ez a debreceniség az ő esetükben s persze a magaméban sem jelent valamiféle cívis önzonosságot. (A Nyírség mélyéből „bevándorolt” nincstelen Apám okán egyébként én már eleve nem lehetek cíviszármazék.) A cívis státusa valaha komoly ranggal járt, a rangnak viszont feltételei voltak: tanult mesterségen alapuló s egyben tisztes megélhetést és gyarapodást biztosító foglalkozás, legfőképp pedig szilárd vagyoni helyzet. Ez utóbbi – mármint a vagyon – a polgárember birtokában levő műhelyen-felszerelésen s természetesen a városi lakóházon kívül a város kiterjedt határában található földtulajdonban és/vagy jelentős számú lábasjóságban – marha, ló, juh, sertés – testesült meg. E külterületi cívisbirtokon alakult ki az idők során a Debrecen környéki tanyák övezete. A tanya kezdetben s elég sokáig a gazda és családja kétlaki életvitelét szolgáltatta. Némi leegyszerűsítéssel szólva: tavasztól őszig többnyire kinn tartózkodtak a tanyán, télire viszont bevonultak a városi házba, a tanyát pedig az egész esztendőben ott időző alkalmazottra – tanyásra, öregbéresre, idősebb vagy szegényebb rokonra – bízta. Olyan is megesett nemegyszer, hogy örökségen való osztozkodás, vagyoni vagy egyéb kényszerhelyzet, esetleg másféle – például családi – ok miatt valaki végleg a tanyát választotta. (Vagy jobb híján az jutott neki.) Hadd utaljak rá: a debreceni tanya-világ kialakulása valamelyest másképp történt, mint a nagykunságiaké s a kiskunságiaké. Ez utóbbiak létrejöttében a hajdani kun szállásoknak is lehetett bizonyos szerepük. Nem kevés tanyának aztán az egykori alkalmazott és családja lett az állandó lakója, jó néhányat pedig kiadott bérbe a tulajdonos. A lakbért rendszerint munkával rótták le a szintén minden esetben szegény sorsú tanyabérlők. Olyan is akadt persze, aki a remélt haszon végett vette ki bérbe a tanyabirtokot. A lehetőségek további változatait azonban ezúttal nem taglalom: túlságosan messzire vezetne.

Visszakanyarodom hát az én nem cívis őseimre. Régi matrikulák szűkszavú adataiból, Anyám és idősebb rokonaik szavaiból és személyes tapasztalataimból következtek rá, hogy anyai elődeim aligha tartozhattak a Tekintetes Város, a Civitás legran-

gosabb rétegéhez. Földműves, esetleg pásztor, módosnak a legjobb akarattal sem nevezhető iparos, a puszta két keze munkájából élő szegény ember volt mindahányuk, nehéz sorsú, küzdelmes életű. Hogy mi állt szegénységük hátterében, az ma már jószívrrel kideríthetetlen. Talán eleve beleszülettek, talán egy viszonylagosan magasabb szintről hanyatlott alább a sorsuk – nem tudom, nem tudhatom. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a korabeli átlagot is meghaladó, magas gyermekszaporulat nemigen segíthette elő a folyamatos nélkülözésből való kiemelkedésüket. Ennek csupán jelzéseként említem meg, hogy Anyámék tizenegyen születtek, nagyanyámék huszonegyen. (Számjegyekkel is ideírom: 21-en.) A felnőttkort azonban csak kevesen érték meg közülük, sokuk pedig még csecsemőkorában a földbe került. Nagyszüleim s dédszüleim idejében igen nagy volt a gyermekhalandóság. Az ínséges viszonyokon felül a tudatlanság, a kezdetleges higiénés körülmények, a társadalmi egészségügyi szolgáltatások hiányossága (helyel-közzel: hiánya) egyaránt okolható a kisdedek korai tömeges pusztulásáért.

Könyvem legelején megemlítettem, hogy nemigen ismertem nagyszüleimet. Nos, ezt a megállapítást annyiban kell most módosítanom, hogy Anyám szüleivel egyáltalán nem is kerülhettem semmilyen személyes ismeretségbe, ők ugyanis még Anyám gyermekkorában meghaltak: nagyapám 1920-ban, nagyanyám alig három évvel később.

Anyai nagyapám, Veres Mihály az 1860-as évek végéféle született. Abból következtetek erre, hogy Anyám közlése szerint több mint tíz esztendővel volt idősebb a nagyanyámnál, aki viszont a halálakor alig volt több mint negyvenéves. Többször is emlegette, hogy amidőn még 14–15 évesen olykor összetalálkozott későbbi urával nagyanyám – ő maga gyalog, a már jócskán férfikorban járó legényember meg a lovasszekér bakján –, Mihály bácsinak szólította. Anyám emlékezése alapján barna hajú, inkább alacsony, mint magas, zömök termetű embert képelek magam elé, gondoktól barázdált arccal, munkában nyűtt tagokkal, aki mindazonáltal béketűrő, szelíd természetű, gyermekeihez, családjához kedves, s aki nem hangoskodással, hanem szorgoskodással van jelen e világban. Az első világháború idején s a rákövetkező kurta időszakban a város déli peremén húzódó Monostorpályi úton lakott a család. A világra jött 11 gyermekből – úgy tudom, akadt köztük ikerpár is – ekkor már mindössze öten éltek. Nagyapám az úgyszintén a Monostorpályi úton működő járványkórház alkalmazásában dolgozott kocsisként. Előrehaladott életkora folytán sikerült megúsznia a háborús harctéri szolgálatot. Nem úgy a rákot: az elvitte egy év leforgása alatt. Két nagylánya addigra már asszonsorba került, gyermekeik is születtek, idősebbik fia 18, a másik 12 éves, a legkisebbik leányka, az én Anyám pedig még csupán 9 esztendő. Ő maga ötvenen túl, de még hatvanon innen. Akkoriban ez már időskornak számított, ám ha az a betegség közbe nem jön, s időnap előtt el nem viszi, tovább élhetett volna talán még húsz évvel is, akár az én születésemet is megérhette volna. Hozzá fűződő s egyre fakuló emlékei közül Anyám az évek-évtizedek során egyet újra meg újra felidézett: „Talán négy- vagy ötéves lehettem, s ünnepnap volt, mert együtt ült a család a házban, azt hiszem, húsvét. Hát persze, hogy húsvét, hiszen tavasz

volt, szép idő. A többiekre, hogy mit csináltak, nem nagyon emlékszem, de arra igen, hogy édesapám ott ül az asztalnál, én meg a térdén, az ölében. Egy szelet mazsolás kalács van a kezében, abból eszeget, és ahogy tördeli, a mazsolaszemeket egyenkint kiszedegeti belőle, és ideadogatja nekem. Csak szedegeti meg adogatja. Ha rá gondolok, örökké ez a jelenet van előttem. Minden másra csak nagyon halványan emlékszem már, de ez olyan, mintha most is látnám.” Anyai nagyapám emlékét jómagam – a már említett korai versemen túl – a tőle öröklött génekben s második keresztnevemben őrzöm. Teljes, anyakönyvezett nevem ugyanis Buda Ferenc Mihály. Sem szándékom, sem kedvem lecserélni, illetve módosítani Apámtól rám maradt nevemet – amit különben is lassacskán hetven éve viselek, s amelyen többé-kevésbé ismertté váltam a világban –, mint ahogy, mondjuk, az orromat vagy a fületem sem szabatnám át pusztán azért, mert szebbre áhítozom. Azt azonban minek is tagadnám: nekem a Mihály név jobban tetszik. Jelentésénél fogva mindenképp, de olyan viselői miatt is, mint például Csokonai, Vörösmarty. No meg persze nagyapám. Akit sose láttam.

Anyai nagyanyám, néhai Sári Eszter számításaim szerint 1881-ben született. Külső vonásairól s természetéről jóval több ismeretem van, mint a nagyapáméről. Róla Anyám is többet tudott megőrizni s szavakkal átadni. Maradt fenn továbbá az arcáról egyetlen aprócska fénykép. Erről a levélbélyegnyi, fakó és elmosódott fotóról egy határozott tekintetű, kissé kiálló járomcsontú, szemlátomást inkább szőke, mintsem barna, simán és szorosan hátrafogott hajú, világos szemű asszony néz a szemlélőre. Jó ideig én azt hittem, nem is őt, hanem második asszonylányát ábrázolja a fénykép, akkora volt a hasonlatosság a két arc között, legalábbis ezen a parányi felvételen. Később aztán Anyám, valamint az anyai rokonság más tagjai is igazolták: valóban nagyon hasonlítottak egymásra. Külsőleg mindenképp. Korán tragikus véget ért életében hatalmas terheket hordozott mindvégig ez a fiatalasszony. (Furcsa ezt így ide leírni: fiatalasszony; hisz abban a régi világban inkább már az idősek közé tartozott valaki negyvenévesen – ha megérte...) A terhek hordását szó szerint értelmezve: már az is tiszteletteljes főhajtást érdemel, hogy tizenegy gyermeket hordott ki, s hozott világra. Közülük ötöt még kicsiny korukban el is kellett temetnie. Vajon mi okozhat nagyobb gyötrelmet egy anyának: világra vajúdni kicsinyét – avagy kikísérni a temetőbe? Elgondolkodhatunk rajta. Mindezen felül őreá hárult a létszámban évről évre gyarapodó családnak szinte minden gondja. Nagyapám, míg élt s a betegség le nem verte a lábáról, kora reggeltől napestig odavolt dolgozni azért a kis keresetért, így a házbeli s ház körüli munka – ami azokban az években, amikor tanyán laktak, nem kevés többletdologgal is tetéződött, hisz a tanya melletti kis földdarabhoz is hozzá kellett nyúlania valakinek –, a gyerekekről való gondoskodás, a nevelésük, tisztességre kaptásuk, a felserdült lányok férjhez adása, azt megelőzőleg a felkészítésük mind-mind az ő gondjait szaporította, s az ő életét fogyasztotta. Anyámtól tudom, ő meg a nővéreitől: asszonykora kezdetén, egészen fiatalon még le-leállt játszani, labdázni a nála is kisebbekkel. Húszadik évét sem töltötte be ekkor, de két lánya már megszületett. S a hordozni-cipelni való csak növekedett. Mindenesetre sokáig igen derekasan

állta a sarat. Ebben nagyapám – míg élt – jó emberi hátteret biztosított számára: nem kocsmázott, nem maradozott ki, mint mások –, ne feledjük: lóval-szekérrel járó ember esetében az ilyesmi igen megbecsülendő jellemvonás! – keresetét hazadadta, asszonyával-gyerekeivel kedvesen, szeretettel bánt, türelmes, békeszerető természetű ellensúlyozta a nagyanyám lobbanékonyabb karakterét, akinek – mi tagadás – hamar eljárt a keze, ha valamelyik rakoncátlanabb gyerekét meg kellett reguláznia. Hiába no: a Walldorf-módszert az elmúlt század elején még a szerencsés kiválasztottak számára létrehozott és fenntartott elit iskolákban sem igen alkalmazták, nemhogy a sokgyermekes kültelki vagy tanyasi-falusi szegény családokban... Mélyen elgondoltató, hogy mégsem volt olyan sok pszichésen terhelt fiatal lány és fiú, mint napjainkban. Vajon miért? Anyámé a szó: „Tudod, kisfiam, nagyanyádnak néha előbb megindult a keze, mint a szava. Nem is kell csudálkozni rajta. Annyi gyerek közt rendet tartani meg tisztességre nevelni őket nemigen lehetett volna másképpen abban a világban. Gyuri bátyád kiváltképp gyakran kikapott tőle, főleg azért, mert el-elcsavargott, vagy valami egyéb rossz fát tett a tűzre. Őt egyszer még édesapám is elrakta nadrágszíjjal kamaszkorában. Kedvesanyánk inkább csak úgy kézzel, de még legényként is. Sőt olyan is előfordult egyszer, hogy keresztanyádat már fiatalasszony korában csapta szájon, mert az valami csúnyát mondott előtte. Nálunk, kisfiam, egy fenét sem volt szabad kimondani a gyerekeknek. Nagyapád, szegény, kocsis létére sem volt káromkodós természetű, de még a lovakat sem igen verte, inkább csak úgy meg-meglegyintette az ostorral néha. Pista bátyád az jobb gyerek volt Gyurinál, ritkán kapott ki, akkor se nagyon.” Volt még egy története Anyámnak, ami annak idején igencsak lángra lobbantotta képzeletemet, de még ma sem hagy közömbösen, ha eszembe jut: „Egyszer egy új lóval állított haza kedvesapám, fiatal ló volt, még betöretlen. Azonmód befogta a kocsiba, ami ott állt az utcán a házunk előtt, de valamiért, már nem emlékszem miért, el kellett mennie valahová, otthagya hát befogva. Kedvesanyánk épp kint tett-vett az udvaron, de ez volt a szerencse, mert egyszer csak látja ám, hogy megindul a szekér, mégpedig elég gyorsan: az a bolond ló megijedhetett valamitől. De már hallja is, hogy kiabálnak az utcán: »Elragadta a szekeret a ló!« Na, ő aztán nem sokat tépelődött! Gyerünk, futás utána! Sikerült is elkapnia a jobboldali lőcs végét, menetközben felugrott a bakra, megmarkolta a gyeplő végét, és elkezdte hajtani a lovat az ostorral. Hajtotta lefelé a Monostorpályi úton, körbe az egész Homokkerten, majd egy fél óra múlva értek vissza az utca másik vége felől, de akkor már csak lépésben. Csupa tajték volt az a ló, szakadt a hab róla. Attól fogva egyetlen egyszer sem ragadta el a szekeret.” Anyám elbeszélése nyomán sokszor elképzeltem az én sosem látott nagyanyámat, amint a hajtószarat keményen markolva ott ül egyenes derékkal a robogó-rázkódó szekéren, s szemöldökét összehúzza, világos tekintetét előrszegezve hajszolja, biztatja a nekivadult lovat. Sőt, egy idő múltán a jelenet – talán épp indiánolvasmányaim hatására – szekér nélküli, lóhátas vágtavá lényegült át képzeletemben; olyannyira, hogy még most, e sorok lejegyzésekor is szinte erővel kell előhívnom emlékezetem egymásra rakódott mélyrétegei alól az eredeti: lovas-szekeres jelenet képeit.

Nagyapám halála nagy fájdalom és veszteség volt a család számára. A nagylányok ugyan mindketten férjhezmentek már addigra, Gyuri bácsi is csaknem felnőtt – mindenesetre: munkabíró, munkára fogható legényembernek számított, ám Pista bácsi még csak tizenkét esztendő volt, Anyám pedig mindössze kilenc. Kiskorú gyerekekkel özvegyen maradni keserves dolog, keserves volt az akkor is: 1920-ban – Trianon évében. Nagyanyámnak azonban csakhamar kéréje akadt, s ő a gyászév letelte után hozzá is ment feleségül. Alig hinném, hogy a hirtelen fellobbant új szerelem hajtotta volna a második házasságba: elsősorban valami támaszt remélt a megroppant sorsú családnak, félárva gyerekeinek. Ebbéli reményeiben – tudtommal – nem is kellett csalatkoznia: Kiss Mihály szerette s megbecsülte őt, a gyerekek iránt is jó szívvel volt. Született még egy közös gyermekük is: Etus. Aztán egy idő – nem sok idő – elteltével még egy terhesség bekövetkezett. S ekkor az én nagyanyám megölte magát.

Tettének okát csak találgatni lehet. A rokonság körében – ahogy az lenni szokott – különféle feltételezések kaptak lábba, a feltételezésekből „tények”, azokból pedig ítéletek. Ez utóbbiakkal foglalkozni semmi kedvem. Ha belegondolok általam csupán áttételesen s még úgy is csak roppant kevésbé ismert sorsába-életébe, bizonyára voltak igen nyomós külső és belső indítékai ennek a végső – és szörnyű – lépésnek. Azt azonban kétlem, hogy a körülmények szerencsésebb összejártásása esetén ne lett volna elkerülhető, kivédhető. Az efféle volna-volnának persze sok értelme utólag már nincsen, ám a háttérben álló s a mélyben működő valós okokról el lehet s talán el kell töprengeni; a helyrehozhatatlan tragédiák is magukban hordozzák tanulságaikat. Megpróbálok elszakadni s eltávolodni a személyes vonatkozásoktól. (Meglétük letagadhatatlan: elég sok közöm van ehhez az asszonyhoz, még ha soha nem is láthattuk egymást.) Tehát: valahol a Tiszántúlon, a XIX. század végefelé él egy leány. Számos testvére közül ő a legkisebbik. Még gyermekként árván marad, s alig cseperedik eladósorba, feleségül megy egy nála jóval idősebb emberhez. (Akkoriban ez a korkülönbség nem számított kivételesnek: idő múltával s jó esetben az ilyen párok is összeszoktak volt öregedni.) Két évtized leforgása alatt megszülni tíz gyermeket. Öt megmarad, ötöt eltemet. Közben: háború, forradalmak, idegen megszállás, országvesztés, az alapsejtekig ható országos nyomorúság. Ám a családot a történelem viharai s aszályai közepette is fenn kell tartani, a gyerekeket fell kell nevelni, a nagylányokat férjhez adni, hajlék kell, ruha, kenyér, télire tüzelő. Az asszony 39 évesen özvegyi sorsra jut. Gondjai már-már megoldhatatlanok, ám egy idő elteltével megkérlik, s ő újra férjhez megy: apára s kenyérkeresőre van szüksége a maradék csonka családnak. Második urának megszüli a maga tizenegyedik gyermekét – élőként a hatodikat. Nincs szóbeszéd híján a dolog: ekkorra már négy unokája van, mindkét asszonylánya révén kettő-kettő. Ő maga is restelkedik, de ha már meglett az a kislány, hát azt is csak az Isten adta. Ám az emberek pusmogása nem szűnik. Oda kell hagyniuk a városszéli kis lakást is, tanyára hurcolkodnak. Egyre több a gond, a baj, az élet – bár azelőtt sem volt könnyű – a korábbihoz képest összezilálódik. Egy napon rádöbben: ismét állapotos. Végigfut ekkor rajta minden, amit addigi élete során elszenvedett: a vi-

selősen is végiggürcölt 99 hónap, a gyerekek kivédhetetlen betegségei, a virrasztások beláthatatlan sora, a sírgödör mélyére eresztett kicsi koporsók fedelén a sárga föld zuhogása, ismerősök és idegenek csúfondáros tekintete a csecsemőjét szoptató-dajkáló négyszeres nagymama láttán, az életét fokról fokra felemésztő tömőntelen hiábavalóság – s a rá jellemző kemény határozottsággal eldönti: elég volt! Ismét Anyám beszél:

„Szerencsére én nem voltam odahaza aznap, keresztanyádeknál vigyáztam a két gyerekre, Lalira meg a kis Rozikára. Pista bátyád volt otthon, ő látta meg a keziben az üveget a zsirosszódával. Rohant volna oda, hogy kikapja vagy kiüsse a keziből, de kedvesanyánk rákiáltott: »Eriggy innét, mert a szemed közé öntöm!« Szegény Pista sírva szaladt el, hogy segítséget hozzon. Mostohanagyapád egy távolabbi tanyán volt éppen, és ahogy megtudta, mi történt, rögtön szekérré ugrott. Hazáig verte a lovakat, szakadt róluk a véres tajték, mire befordultak a tanyára, de akkor már nem lehetett segíteni kedvesanyánkon. Hát így történt, kisfiam.”

A zsirosszóda, azaz a nátronlúg akkoriban eléggé gyakorta alkalmazott öngyilkossági eszköz volt, akárcsak évtizedekkel később a növényvédő szerek egynémelyike. Erős zsiróldó hatása miatt a szennyes ruha áztatására-mosására használták, s általában minden háztartásban akadt belőle legalább egy üvegre való. Legtöbbször nők folyamodtak hozzá végső kétségbeesésükben: megesett s elhagyott cselédlányok, kilátástalan helyzetben vergődő munkás- vagy zselléraszonyok – szinte valamennyien az irtóztató szegénység szülőttei és kárvallottai. Iszonyatos kínok árán kellett kiszendelniük: a tömény lúgoldal szétronsolja a testszöveteket, lemarja a nyálkahártyát, tönkremegy, perforálódik a garat, a nyelőcső, a légcső s a gyomor, életmentés a legritkább esetben, csakis azonnali orvosi beavatkozással lehetséges, ám a maradandó károsodás így is elkerülhetetlen. Hogy miért nyúltak mégis oly sokan ehhez a borzalmas szerhez, annak magyarázata nyilván abban rejlik, hogy általában kéznél volt, vagy ha épp nem, úgy olcsó pénzért bárki hozzájuthatott.

E tragikus esemény bekövetkeztével az én Anyám 12 esztendő korában mindkét édes szülőjét elveszítette, teljes árvaságra jutott.

Hézagos, szakadozott családtörténetünk oldalsó leágazásához tartozik, hogy Kiss Mihály mostoha-öregapám Sári Eszter halála után újra megházasodott. Vele igen ritkán, de második – vagy harmadik? – feleségével, Kiss idesnénéssel gyerekkoromban gyakrabban találkoztam. Kedves, jószívű emberek voltak mind a ketten, kiváltképp az idesnéné. Be-betoppant hozzánk az aprócska szikár termetű, soványka arcú, ürge kis öregasszony, s rendszerint hozott a kosarában valamit – zöldséget, pár kiló krumplit, tucatnyi tojást – a maguk tanyasi szegénységének szerény javaiból: „Rakjad csak ki, Mariskám, kell a kosár, nesze, nem mondjál semmit, használjátok egészséggel, hadd nőjön ez a gyerek!” – mondta Anyámnak szaporán, szinte egyszuszra, s a sors vagy inkább az örökön örökődő Gondviselés jóvoltából ezek a váratlan adományok szinte mindig a mi tartalékaink kifogytakor érkeztek. A Kiss Mihály apóval megesett gyér találkozásaim közül egy korainak az emléke maradt meg bennem – meg a legutolsóé. A korai találkozás ideje valamikor 1940 őszén lehetett, Etus néni lakodalmakor. Ennek helyszíne az ő akkori tanyájuk volt

a Debrecentől déli irányban elterülő Szepes nevű határrészén. Hogy mire emlékszem az egészről? Ebédre nagy lakoma volt: húsleves (akkoriban még nem nagyon szerettem, csak belőle a csigatésztát), töltött káposzta, rántott csirke törtkrumplival meg savanyúsággal, sütemények. S persze italok: pálinka, bor, szódavíz. Két főből álló zenekar: egy hegedős meg egy klarinétos húzta-fújta a talpalávalót, a muzikaszótól majd kidőltek a kis ház vályogfalai. Evés befejeztével a székek-padok az asztallal együtt a fal mellé tolva, s még most is látom-hallom, ahogy a katonai szolgálatból eltávózásra hazaengedett huszáregyenruhás vőlegény – jó ég, mi is volt a neve? milyen Imre? – tenyerével a csizmája szárát csapkodva táncoltatja Etust, s hangosan torkaszakadtából harsogja: „Majd ha egyszer sok pénzem lesz, felülök a repülőre!” Aztán idesnéni, az örömanya egyszer csak eltűnik, majd kisértetként újból előbukkan, de alaposan megváltozott külsővel: szemlátomást nem rászabott, ócska, rongyos férfiruha lötyög rajta, feje búbján lekonyult karimájú kajla kalap, ősz haja a kalap alá tűrve, orra alatt korommal rajzolt bajusz, arca is csupa korom, a nadrágja elején meg egy jókora répa, s a násznép kacagása-visongása közepette groteszk mozdulatok kíséretében illetlen szavakkal telitűzdelte rigmusokat ad elő, bottal vervén hozzá az ütemet. Négyéves voltomban hogyan is sejthettem volna, hogy a két szál zenész kísérte közkedvelt, olcsó sláger – amely a hozzá hasonlók tucatjaival együtt már akkor fölényben volt a népdalhoz s a népzenehez képest minálunk – hatvan év múltán a lakodalmas rockzene számai közt száz decibeles hangerővel fog majd ekhózni a múlt mozgóképeire, s hogy idesnénenk csúfondáros magánszámában egy kiveszni készülő, ősi népszokás, a lakodalmi, illetve farsangi maskurázás egyik utolsó megjelenítését szemlélhettem? Node a papa. Ebéd után, még világossal odakint téblábolok, végigbóklászván a tanyaudvar zegét-zugát. A bekerítetlen, szegénység portán ház, a ház végtiben istálló, átellenben nyári konyha – ott most is asszonyok tesznek-vesznek –, odébb tyúkol, disznóolak. Elkerülök az istálló felé, szeretnék beleskelődni: hátha van kisborjú. De csak a benn kérődző tehén szaga érinti meg az orrom. Kint ül a papa az istálló túlsó végénél egy kis gyalogszéken. Mellette a földre helyezve egy csőrös bádogganna – láttam már hasonlót máskor is, ilyenből szokták a petró a lámpába tölteni, azért van csőre, hogy mellé ne ömöljön –, a kezében meg egy füles kis bádogcsupor. Abból iszogat. Ahogy engem megpillant, hívólag odaint az ujjával. Nagy, göcsörtös keze van a kisszéken kuporgó kicsi embernek. „Gyere ide a papához, – szól kedves hangon. – Na, gyere ide szépen!” Engedelmesen odalépderek hozzá. Arcába nézek. Ő rám mosolyog, két szeme sarkából szertefutnak a ráncok. Bajsza rövidre nyírva, az arca borostás, de barátságos. Megsimogatja a fejemet, végiglapogatja a vállamat. „Látom, nagyfiú vagy már” – mondja. Erre nem tudok mit válaszolni, de kihúzom magam. Kissé most eltűnődik, aztán megint elmosolyodik. Kiissza a kiscsuprot, majd lenyúl maga mellé a csőrös kannáért. Tölt a kiscsuporba egy keveset – úgy féligformán –, s a kezembe nyomja: „Igyál, kedves, nesze – szól biztatólag. – Nagyra nőjél!” Én ismét csakúgy: engedelmesen a szájamhoz emelem a csuprot, belekóstolok. Igen erős az ital, könnyelábad tőle a szemem, s förtelmes rossz az íze, kiköpni azonban rös-

tellem, leeröltetem hát a torkomon. Igen rosszul esik: mintha eleven tüzet nyelnék. Szerencsémre az asszonyok közül valaki épp arra vetődik, s szemet szűr neki, mivel kínálgat a papa. Odapenderülve ráripakodik: „Maga meg durával itatja ezt a kisgyereket?! Hát elment az a kevés esze is? Hogy a fene a vén bolondját! Na, gyere innét, Ferike!” Engedelmeskedem neki is, s közben ég a fülem a szégyentől, hogy ilyen csúnyán, gorombán lehordták szegény öreget miattam. (A dura, azaz a denaturált szesz különféle adalékanyagokkal emberi fogyasztásra alkalmatlanná tett tömény alkohol. Oldó-, illetve tisztítószerként s borszeszszégek üzemanyagaként gond nélkül használható, „belsőleg” alkalmazva azonban rendkívül ártalmas az egészségre. Alacsony beszerzési ára viszont a legszegényebbek körében rendre felülírta az orvosi ellenjavallatokat, ezért csak az olcsón – s feketén – főzött, „csinált” pálinka tágasabb térhódítása folytán hanyatlott alább a népszerűsége. Pusztító, romboló hatása – kiváltképp a Tiszántúl elmaradottabb vidékein – nemzedékhatárokon túl is kimutatható.) Kiss Mihály papát végül – legvégül – a Bem téri kórház egyik ágyán láthattam még egyszer. Ahogy mondták: vastagbélrákja volt, s már az utójánál tartott. Erősen szenvedhetett, mert a mennyezetre szegezett tekintetét csak egyszer, futólag fordította felénk. A negyvenes-ötvenes évek fordulója körül volt ez, ha jól emlékszem, s napjai, legfeljebb hetei lehettek hátra. Én a kamaszkor közepe táján tartottam az idő tájt, talpamtól homlokomig eltelve a magam életével és ábrándjaival. A beteglátogatásra csak illendőségből – bár minden ellenvetés nélkül kísértem el Anyámat (ott laktunk a közelben, alig 200–250 méternyire rézsut a túloldalon), s nem éreztem át a helyzet súlyát, sem pedig azt, hogy túl sok közöm lenne ahhoz a magatehetetlenül fekvő öregemberhez az ágyon, akinek ráadásul még az arcvonásai is elűtnek az enyémeiktől s a közeli, a vérrokonaimétől. Kellemetlen volt látnom teste kiszolgáltatottságát, ám ez a látvány: a halni készülő emberi lény látványa az előle ösztönösen elzárkózni igyekvő tudatom mélyére hatolt azon a nyári napon, s ott is maradt mind a mai napig és tovább – ha nyár lesz, ha tél.

Élete nagy részét egyébként – amíg csak a munkával elbírt – vákáncosként élte-dolgozta végig Kiss Mihály. Vajon van-e még manapság, aki tudja: mi az a vákáncs, kiféle-miféle a vákáncsos? (Hacsak nem néprajzi vagy helytörténeti kutatósokkal foglalkozik.) Maga a kifejezés egy latin ige származéka: vaco üresen, szabadon áll, „mentes valamitől”; agri vacant „a földek parlagon hevernek”; ager vacans „parlagföld”. Hivatalosan erdőtelepítőként jegyezték be a foglalkozását, ám magát a tevékenységet célszerűbb lesz inkább körülírnunk, ha tisztán akarunk látni. A Debrecen városát kelet-délkelet felől félkörben övező úgynevezett erdőspuszták az állami erdészet kezelésében álltak. A kitermelt fából származó haszon az államot illette meg, s az erdészetnek kellett gondoskodnia az irtásterületek újratelepítéséről. A fiatal facsemeték – részint a megbolygatott földben elszaporodó gyomok, részint pedig a nyulak s őzek kártételei ellen – gondozásra s oltalomra szorultak, fizetett alkalmazottakat viszont erre a feladatra, főként gazdaságossági megfontolásból, nemigen vettek fel. Akadt azonban mindenkor olyan szegény ember s nem is egy, aki természetbeni juttatások, illetve azok lehetősége fejében

is örömet elvállalta a munkát. A teljes feladatkörbe a csemeték elültetése is beletartozott – innét a hivatalos elnevezés –, de ezenfelül a vákáncsos kötelessége volt a rendszeres gyomtalanítás, valamint a zsenge hajtásokat-leveleket kiváltképp kedvelő vadak távoltartása is. Mindez tartós, mondhatni állandó ottlétet igényelt, ezért az erdészlet engedélyezte, hogy a vákáncsos – akár a párjával együtt vagy családostul – a terepre kiköltözvén ott valami kezdetleges hajlékot létesítsen. Tüzelő gyanánt a fakitermelés után megmaradó ágfa egy részét s természetesen a lehullott száraz ágakat-gallyakat használhatta. Tarthatott némi aprójószágot, s ami a lehetőségek legfőbbikét jelentette számára: a csemetesorok közeit a fácskák fölserdültéig beültethette a maga veteményeivel. Zömében krumpli volt ez, továbbá tök, guggonülő bab (gyalogpaszuly), gyökérzöldség – ilyesmi. A magasra törő fajokat nem nézte jó szemmel az erdész: árnyékot vetettek az apró csemetékre, akadályozván azok fejlődését. No persze egy-két sornyi tengerit-napraforgót megtűrt az új telepítésű parcella valamelyik szegélyén, de effélékkel a sorközöket teliültetni tilos volt. Hajlék gyanánt a vákáncsos rendszerint félig a földbe süllyesztett kunyhót épített magának. Ugyanaz a veremház-típus volt ez, amelynek nyomai-maradványai a honfoglalástól, sőt még régebbtől fogva megfigyelhetők Alföld-szerte. Létrehozásához – a szükségből fakadó szándékon s a józan éssen túl – egy szál ásó vagy lapát meg egy balta elegendő, a többit megtermi az erdő. Ilyen s hasonló házakat soha nem a jómódúak készítették maguknak. (Hacsak nem úri kedvtelésből, például vadászatra szolgáló leskunyhónak.) A vákáncsos kunyhókon kívül a cigányság putrilakásai készültek hasonló módszerrel s szerkezettel még a XX. század derekán is; e háztípus XXI. századi feltüenedezése pedig egyebek közt egyikét vállalkozóbb kedvű hajléktalan hazánkfia tevékenységének javára írható – ha jól tudom: épp a debreceni Nagyerdőben.

(Itt jegyzem meg: egy darabka vákáncsföldet egyszer Apám is felvállalt a Nagyerdőn, ha jól emlékszem, 1951-ben. A városból kifelé menet a Pallagi út jobb oldalán volt a föld, jócskán túl a jelenlegi Biogal Gyógyszergyáron. Akkor még nem hektárban s négyzetméterben számolták a földterületet, hanem négyszögölben meg holdban. Hát ez a földdarab 1200 négyszögölnyi volt, azaz egy kis magyar hold. [A kataszteri hold 1600 négyszögölből áll.] Éves tölgycsemeték, a kocsányos tölgy 3–4 arasznyi magas növendékei sorakoztak rajta a köves útra merőlegesen, s aljukat-közeiket már alaposan benőtte a fű. Az elvetni szánt krumpli végett ásóval fel kellett forgatni az egészet, s a talaj sűrű gyepes felszíne keményen megdolgoztatott bennünket, alul hiába volt lazább a növényi korhadékoktól s humusztól barna erdei homok. Egy hétvégén azért kettesben végeztünk vele. A rákövetkező hétvégén meg bevetettük. Később a kapálásokhoz Apám engem már nem kapacitált – persze magam sem igen ajánlkoztam –, ám ősszel a termést már ismét csak ketten szedtük fel, s raktuk zsákokba, a krumplival teli zsákokat pedig csaknem az egész út hosszán végig én toltam haza a kétkerekű kiskocsin. Abban az esztendőben télire nem kellett krumplit vásárolnunk. Vákáncsos kunyhót sajnos nem építettünk a kis idénybirtok szegletébe, pedig abban talán még több kedvetem leltem volna.)

Mielőtt ráközelítenék az anyai rokonság általam is jól ismert legközelebbi tagjaira – azaz Anyám testvéreire és családjaikra –, meg kell emlékezni valakiről.

Számos testvére közül nagyanyám volt a legfiatalabbik. A sors különös, kifürkészhetetlen szeszélye folytán még úgy alakult a család sorsa, hogy az elsőszülött, a legidősebb nővér jócskán túlélte mindahányukat. Egy alkalommal – lehettem vagy 10–12 éves – megtudakoltam tőle: „Etelka néni, mikor tetszett születni?” – „Nem tetszett – vágta rá nyomban –, de ezernyócsázhatvanhatban!” Ekkor már túlhaladt a nyolcvanadikon, s korához képest elég jól tartotta magát. Férjét – aki német származású volt, s Eble Dezsőnek hívták – régesrég eltemette, gyermekük nem született, s Etelka néninek valahogy sikerült egy ideig megkapaszkodnia a kispolgári lét peremén, s bár öregkorára a csekélyke özvegyi nyugdíj maradt egyetlen jövedelme, s ezért igen elszegényedett, testvéreitől eltérően az élet őt nem nyűtte el s nem törte össze idejekorán, s a rámért sorsot, ha nem is mindig derűvel, de különösebb zúgolódás nélkül viselte. Hogy fiatalabb korában miből élt, mivel foglalkozott, arról nem sokat tudtam; sem ő, sem Anyám nem nyilatkozott sokáig effélékről előttem. Nagyobbacska koromban aztán tudomásomra jutott, hogy egy városszéli garnizállóban tevékenykedett recepciós mindeneként. Anyám keresetlenebb szavait idézve: „Öregnagynénem fiatalasszony korában madám volt egy kuplerájban.” Irodalmi olvasmányaim alapján nem épp olyannak képzeltem el a madámok küllemét, mint az övé. Elnyűtt fekete ruhában, kopott kabátban, ősz fejére húzott fekete svájcisapkában meg-megjelent olykor nálunk, többnyire hozott valami apróságot – „hogya ne jöjjenek mán üres kézzel!” –, Anyám is megkínálta azzal, ami épp volt a háznál, rendszerint egy tányér meleg levessel. Sokáig ott lakott a Péterfia környékén, a város tengelyétől keletre, talán a Meszena utca egyik házában pincelakásában, amelynek egyetlen ablaka a téglával kirakott járdára nyílt, utolsó éveit azonban már a város ellenkező felében működő szociális otthon lakójaként morzsolta végig. Mielőtt rászánta volna magát e gyökeres váltásra, eljött hozzánk s bejelentette: „Na, Mariskám, én most megyek és bekötözök a szegényházba.” (Az eufemisztikus szociális otthon elnevezést ugyanis csak jóval a háború után, a létező (?) szocializmus korszakában adták a társtalan és nincstelen öregek és egyéb elesettek istápolására hajdan létrehozott intézménynek.) Etelka néni még a szegényházból is el-eljárogatott hozzánk néha, látogatásai azonban mindinkább megritkultak, mígnem valamikor az ötvenes évek eleje táján csendben elhagyta e földi világot. El-eltűnődöm rajta: élete kezdete a kiegyezés előkészítésének idejére esik, legvége pedig beletorkollik a Rákosi-korszak kellős közepébe. Mekkora fordulat ezalatt a világ! (Hát még azóta.)

Egy kedves kis lény sokáig emlékeztetett Etelka néniére, hát róla is itt ejtek szót. A háborús időszakban – főleg a végefelé – igen-igen elszaporodtak a patkányok meg az egerek. Negyvenöt tavaszán, amint az élet úgyszólván kezdett már helyrerázódni, s a Szüleim néhány baromfit is beszereztek, nap mint nap megesett az a gyalázat, hogy egy-egy jókora patkány orcátlanul, a szemünk láttára ette el tyúkjaink elől a kukoricát. Semmilyen módon nem bírtuk őket kiirtani, sem távoltartani. „Na, majd hozok én nektek egy kutyát – mondta Etelka néni –, az

majd elbánik velük.” „Az bizony jó lesz.” (Előző kutyánk, a Legény odalett – majd a maga során elmondom, hogyan.) Ígérete szerint hamarosan be is állított egy aprócska, fekete-fehér tarka kiskutyával. Volt vagy másfél hónapos, méretre pedig alig nagyobb egy jókora patkánynál. „Ugyan mihez kezd ez a pöttöm jószág a patkányokkal – kételkedett Anyám az ajándék kutya láttán –, hisz megeszik!” Ám Etelka néni eltökélten bizonygatta a kis kölyök veleszületett képességeit: „Ennek az anyja még a rókával is elbánt! – jelentette ki. – Majd meglássátok!” Anyám is megnézte a jövevény tűhegyes fogacskáit, s az állkapcsát kissé szétfeszítve még a szájába is beletekintett: „Csakugyan jó patkányfogó lesz ez a kiskutya, fekete a szájpadrása.” (Máig nem sikerült kiderítenem, mi módon függ össze a fekete szájpadrás a patkányfogó képességgel...) Máris kedves, új családtagként fogadtuk el. Értelmes, melegbarna szeme, okos kis pofácskája, továbbá azon képessége láttán, hogy ajkát a fogárol s az ínyéről felhúzza még mosolyogni is tudott, Apám még aznap elnevezte Zseninek. A kis szuka harciasságáról azonban egyelőre nem sok jel tanúskodott: az első nálunk eltöltött éjszakát Zseni végigajjeszékeltte, alig lehetett tőle aludni. Odacövekeltte magát belülré a nagykapu mellé, s szűkülve, vonítva hajnalig ott zokogott. „Hadd sírja ki magát szegény kis jószág – mondta Anyám –, biztos a testvérei meg az anyja után bánkódik. Majd csak megszokik nálunk előbb-utóbb”. Úgy is lett. A másnapot már vidámabban töltötte el, éjszaka pedig legfeljebb éles vakkantására vagy csaholására füleltünk olykor fel. „Már őrzi a házat!” – állapítottuk meg elégedetten. Egy jó hónap múltán Zseni megvívta első győztes csatáját egy patkánnyal. Hozzá tartozik a teljes igazsághoz, hogy a patkányt Apám kaparintotta meg élve a pincében, egy ládacsapda segítségével, a csapdából zsákba eresztette, s úgy hozta fel az udvarra, hogy ott a kutya rendelkezésére bocsájtsa: „Gyere ide, Zseni! Patkány! Fogd meg!” A kis kutyát nem kellett kétszer biztatni, ám a patkány sem hagyta magát: szemközt fordult vele, s hirtelen-váratlan a szemhéjába harapott. Zsenit azonban az ellenállás még inkább felbőszítette: ádáz acsarkodás-morgás közepette addig forgolódott, addig ügyeskedett, mígnem sikerült elkapnia a patkány nyakszirtejét, s ekkor már nyert ügye volt. Anélkül, hogy egy pillanatra is eleresztette volna, néhányszor földhöz csapkodta, aztán lerakta, figyelmesen szemügyre vette, majd – biztos, ami biztos – nyakától a farka tövéig végigropogtatta a gerincét. Ettől fogva két-három napon ta megtörtént, hogy a mi kis kutyánk csapzottan, lihegve elővonszolt valahonnét egy döglött patkányt, gondosan lerakta az ajtónk elé, majd lógó nyelvvel várta a mindezért kijáró dicséretet meg simogatást. Újabb egy-másfél hónap múlva a patkányoknak hírmondója sem maradt a házunk táján. A későbbi esztendőben ismeretlen eblovagok az udvarvégi deszkapalánkon rést törve rendre meg-megke-resték Zsenit, s e kérértlen találkozások eredményeként egy idő múlva meglehetősen bizonytalan fajtajellegű utódok jöttek világra: mindig csak négy – se több, se kevesebb soha. Alig győztük őket elajándékozni. Kutyamértékkel számítva hosszú életet élt meg Zseni: a háború legvégén született, s megérte a kádári konszolidáció éveit is. Ez utóbbiról azonban már nem sok fogalma lehetett Zseni létére sem: látása-hallása megromlott, aggkori agyér-elmeszesedés is gyötörte szegényt.

Egy-egy óvatlan pillanatban kiszökött vagy inkább kisomfordált a nyitva felejtett kapun vagy a kerítés alatt kapart résen, s mivel a Szüleim ekkor már másutt laktak, nem a megszokott régi helyen, nem talált haza a kóborlásból, úgy kellett felkutatni s hazavinni. Végso elvesztét is ez okozta: egy alkalommal késón vették észre, hogy nincs az udvarban, sem a kertben, s hasztalan járták végig a környéket utána, nem sikerült a nyomára akadni. Élt 18 évet.

(Sokszor eltöprengtem már rajta: vajon miféle belső késztetés indít el öreg kutyákat, elaggott embereket – ó, embertársaim, bocsássatok meg e társításért: de hisz e kapcsolat sok ezer éves, az élet lényegét tekintve pedig mindannyian egyek vagyunk –, mi indítja el őket, hogy étket, fekvőhelyet, oltalmas falakat-kerítést, hajlékot odahagyva, elgyöngült tagokkal, beszűkülő tudattal, félig vakon nekivágnak az ismeretlen világnak? Mi vonzza, mi vonja őket? Alig hinném, hogy valamiféle konok vándoröszton. Sokkalta inkább a testi-lelki biztonság ígéretével hívogató, ám végképp visszahozhatatlan és megfoghatatlan múlt iránti szomjú és gyötrő vágyakozás. Ami végül szinte észrevétlen átbillenti őket (minket?) a lét elbizonytalanodó határain a túloldalra.)

* * *

Anyámnak két nővére, két bátyja s egy féltestvér húga volt. Ennyien éltek meg a felnőtt- s részben az időskort. A többiek gyermekként haltak meg mind az öten. Akadt köztük olyan, aki csupán egy-két napot élt. Lássuk hát ma már csak az emlékezetben élőket sorra.

Róza, férjzett Balajti Lajosné (1898). Elsőszülött, a legidősebb nővér, szerető szívű, kedves asszony, jó anya, jó rokon. Alkata, arcvonásai az apai érvonalat követték: alacsony volt, zömök, de nem kövér, barna hajú, világosbarna szemű, aggodalomra s vígságra egyaránt hajlamos. Engem kiváltképp szeretett, s nem csupán azért, mert a keresztfia voltam. Pedig volt kiket szeretnie bőven rajtam kívül is: cipészsegéd férjével népes családot hoztak össze, jóllehet öt gyerek az idő tájt még nem ment ritkaságszámba. A sort az 1919-ben született Lali nyitotta, majd az 1934-es születésű Pista zárta, s közbül szorítottak helyet három szép lányuknak: Rozikának, Erzsinek és Marikának. Lali 81 évesen hunyt el, a többiek, hála Istennek, még élnek. Legkorábbi emlékeim szerint keresztanyámék a város déli szegélyén laktak, a Homokkerten is túli Kerekes-telepen, a Kerekes Géza utcában. Egészen aprócska koromban – lehettem olyan másfél-két éves néhány héten át – amíg Anyám skarláttal, azaz vörhennyel a klinikán feküdt – az ő gondjaira voltam bízva, ám bennem erről a rövid, de nyomasztó időszokról semmilyen megfogható s felidézhető emlékkép nem maradt meg, csupán Anyám hiányának kínzó, kietlen érzete. (Később a maga helyén majd bővebben szólok róla, most csak jellem: irodalmi pályafutásom homályba vesző kezdete voltaképp a nálam két évvel idősebb Pityu kiérdemesült ábécés könyvéhez köthető: kissé elhamarkodva ugyanis ebből tanultam meg magamtól olvasni.) A 40-es évek első felének végéhez közeledvén keresztanyámék kiköltöztek a tanyára, s még a háború után is ott laktak egy ideig. 46 nyarán néhány hétig náluk nyaraltam, s bár az inflációs ínség ott is éreztette hatását – kenyér helyett például kézidarálón durvára őrölt búzakása volt

a mindennapi eledel –, ám a sanyarúságot feledtette, hogy Pistával együtt sokat kóborolhattunk a közeli erdőben, s fürdőszoba helyett – amivel amúgy sem rendelkezett egyikünk családja sem – akár félnap hosszát lubickolhattunk a Kati-ér hűvös-langyos vizében. Nagycserén állt ez a tanya, az erdőpuszták déli felében, ahonnét aztán – már nem emlékszem, melyik évben – ismét beköltöztek keresztanyámék Debrecenbe, ezúttal a változatosság kedvéért a város keleti szélibe: a Csapókerten is kívül húzódó Irén utcába, amelynek túlsó vége akkor még a pusztá határba, a tengeriföldek közé torkollott. Vissza fog még térni ennek a könyvnek későbbi lapjain – vagy ha addigra betelik, a következőn – mindaz, amit e vázlatos felsorolásban csupán futólag említek: Nagycsere, Kati-ér, keresztanyám, unokatestvéreim. Most csak a rend kedvéért jegyzem le ide, e hosszú bekezdés kurta záradékaként: Anyám idősebbik nővére, született Veres Róza hosszú szenvedés után emléddaganat következtében hunyt el. Nyolcvan esztendőt élt.

A következő nővér Erzsébet, férjezett Kokas Sámuelné (1900). Mint említettem, külsőre igen-igen hasonlított nagyanyámhoz. Szőke vagy inkább fakó gesztenyeszínű haja volt, kék szeme s az átlagosnál kissé alacsonyabb termete. Mindehhez a gyerekkoromban megrögzült kép alapján mindig odaképzelek egy – télen elől, nyaranta hátul megkötött – fejkendőt s egy állandóan hordott zsebes kötenyt. A kötényzsebben kenyérhéjat tartogatott, abból jártában-keltében elő-elővett egy-egy darabkát, s jóízűen elropogtatta. Hűség, szeretet, szorgalom és felelősség jellemezte egész életében, továbbá józan paraszti realizmus. A túlzásba vitt érzelgősségtől s a zabolátlan indulatoktól egyaránt idegenkedett, egyszerű, csendes bölcsességgel szemlélte a világot dolgos élete során, egy-egy szavában-mondatában pedig valami sajátosan fanyar, szinte angolos humor is meg-megcsillant. Urával, a vele minden tekintetben szép párba összeillő Samu bácsival – a ma már közgazgatásilag Debrecenhez tartozó – Alsó-Józsán laktak, a Templom utcában. A föld meg a kert adta nem csekély munka árán a megélhetésük alapját, de természetesen jószágot is tartottak: tyúkokat, rucákat, disznót, sokáig tehenet is, lovacskájuk pedig 44 őszén a szemem láttára vezették ki az ólból a visszavonuló németek – de erről s még sok egyébről majd később. Sokat időztem náluk, így számomra elsősorban Józsa lett a falu s Erzsike néniék az én falusi rokonaim. Gyermekük a születés sorrendjében: Bözsi – azaz: Zsóka –, Sanyi, Rózsika, Ilonka és Magdus. Pontos születési évüket sajnos nem tudom, ám azt igen, hogy Magdusnak ikertestvére is született, aki azonban meghalt még csecsemőkorában. Ma már ő maga is odalent nyugszik, akárcsak Sanyi meg Zsóka. Erzsike néni a 80-as években hunyt el, Samu bácsi, akit igen megviselt párja elvesztése, rá alig egy évre követte. A rokonságbeli státuszváltozás egyik adaléka, hogy első unokájuk, Zsóka legidősebbik fia utánam másodikként szerzett felsőfokú végzettséget az atyafiságból, sőt (tőlem merőben eltérően) vitte is valamire a tudományok terén: nyelvészeti és helytörténeti kutatásai révén vált ismertté, egyébként pedig a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Tanszékének adjunktusa, a neve dr. Lévai Béla.

Az előzőek során már emlegetett Gyuri bácsi következik a testvérek sorában (1902). Testi jegyeit tekintve nála ismét az apai vonások érvényesültek: barna ha-

jú, alacsony, zömök, fiatal korában igen erős ember volt. Anyám mesélte, hogy egyszer egy zsákokkal megrakott szekeret egymaga kiemelt a kátyúból. De hadd folytassa most Anyám: „Jó képességű gyerek volt, de kalandozó, rakoncátlan természetű miatt sok baja akadt vele kedvesanyáknak. Ahelyett például, hogy a többiekkel együtt kapált volna, lépten-nyomon elszökösött, eltűnt szem elől. Legtöbbször a kovásműhelyben találtak rá, ott szeretett bámészkodni, folyton azt leste, mit csinálnak, hogyan csinálják. Na, ha már annyira megtetszett neki ez a mesterség, hát legyen kovács a Gyuri. Beadta kedvesanyám inasnak a kovácshoz. El is járt az a műhelybe eleinte. Hanem aztán amikor muszájból kellett dolgoznia, az bizony már nem esett úgy a kedvire. Meg-megszökött a műhelyből, elcsavargott, kedvesanyám meg amikor rájött a turpisságra, jól megrakta. Jó hallása volt Gyurinknak, ügyes keze, elleste a zenészektől a fogásokat, azok meg néha a hegedűt is a kezibe adták. Be-beállt közéjük egyszer-egyszer, s már egész ügyesen játszott. Na, akkor elkezdett könnyögni: kedvesanyám, vegyen már nekem is egy hegedűt! Addig-addig rimázkodott, míg kedvesanyánk vett neki egyet. Megsajnálta. »Nesze, – azt mondja, – tanulj meg rajta rendesen.« Tanultatott is Gyuri, már egész jól játszott a hegedűn, hanem aztán ahogy eljárt erre is, arra is muzsikálni a többiekkel vagy csak úgy egymaga, banda nélkül, egyre többet el-elmaradozott. Jól leitta magát, aztán vagy őt verték agyba-főbe, vagy ő vert meg valakit úgy, hogy abból lett baj. Egyszer aztán betelt a pohár. Napokig színét se lehetett látni, harmad- vagy negyednap került elő, de rá volt írva a képire: megint csak verekedésbe keveredett. Na, kedvesanyámnak se kellett több: kikapta keziből a hegedűt, és azonmód szétverte a hátán. A fején akarta volna, de Gyuri hamar megfordult, hogy ne a fejit érje. Hát szóval ilyenek estek meg Gyurival, kedvesanyánk elég sokat bosszankodott miatta.” Amikor én megismertem, Gyuri bácsin nyoma sem látszott a rapszodikus, kalandkereső kamasz- és legénykornak. Fuvarozni járt egy időben – emlékszem: egyszer a mi udvarunkra is betért egy bivalyfogattal –, de különben csend volt körülötte. Első feleségétől, Mariska nénitől két gyermeke született: Pista és Marika, mindketten évekkal idősebbek voltak nálam. Mariska néni halála után Gyuri bácsi – már igencsak túl az ötvenen – újra megházasodott. Egy nála jó húsz évvel fiatalabb nőt vett feleségül, attól is születtek gyermekei. Időközben elhelyezkedett a nagytétényi hizlaldában, onnét járt haza hetente a családjához. Az ingázó életforma előhozhatta hajdani kalandozó természetét: egyik hétvégi hazajövelekor betért egy közeli tanyában lakó másik asszonyhoz. A betérésből bejárogatás lett, ám a dolog – ahogy az lenni szokott – nem maradhatott titokban, s felesége kiadta az útját. Attól fogva is haza-haza utazott látogatóba, de többé már nem lakhatott velük. Minthogy Debrecenből magam is rég elkerültem, s vele amúgy sem volt szoros és gyakori a kapcsolat, további sorsa homályba vész előlem. Valamikor a hetvenes-nyolcvanas évek fordulója táján hunyt el. Második házasságából született gyermekeiről semmit nem tudok. Pista fia évtizedekkel ezelőtt öngyilkos lett. Leánya, Marika már nem egészen fiatalon férjhez ment egy derék mozdonyvezetőhöz Nagytétényre. Több mint negyven éve

nem találkoztam vele. Ha él – s miért is ne élhetne –, a hetvenötödik éve felé jár már ő is. Bizony: jól eltelt az idő felettünk.

Pista bácsi (1907) életkorban a legközelebb állt Anyámhoz a testvérek közül, mindössze négy évvel volt idősebb nála. Külsőleg ő ismét az anyai ág jegyeit hordozta magán, valamelyest nyúlánkabb alkata, erősebb csontozatú arca, szőkés haja, világoskék szeme mind erről tanúskodott. A bátyjától merőben eltérő természete és jelleme őt mindvégig megtartotta rövid élete során a föld közelében. Feleségével, Bözsike néni-vel – aki alacsony, barna, vidám kedélyű, kövér asszony volt, alkatilag az a típus, akit a hajdúsági népnyelv ekként jellemez: „könnyebb átugrani, mint körülszaladni” – előbb a szepesi tanyavilágban laktak. Gyermeük nem született – ez egészen kivételes, mondhatni példátlan jelenség volt az atyafiságban –, így szeretetüket, gyengédségüket a testvérek gyerekein töltötték ki. Engem, mint mind közt a legkisebbet, kiváltképp kedveltek. Pista bácsi életére árnyékot vetett (bár soha nem beszélt róla), hogy alig 15 évesen tanúja volt anyja öngyilkosságának, s hogy nem tudta, nem merte azt megakadályozni. Korai halálának közvetlen okozója mégsem ez a lelki teher volt, hanem a rák. (Ámbár ki tudja? Ma már ismeretes, hogy kockázati tényezőként számos betegség hátterében ott működik a lelki-érzelmi megrázkódtatások okozta stressz.) Az első tünetek a háború végéfelé jelentkeztek nála, s a kezelések után mintha javulás mutatkozott volna az állapotában. Haza is engedték – ekkor már Mikepércsen laktak –, később azonban visszaesett, s újból be kellett feküdnie a klinikára. Negyvenöt őszén volt már ez, s én nap mint nap láthattam, mint pusztítja testét-életét a gyógyíthatatlan kór. Anyám ugyanis rendszeresen főzött neki valamit – többnyire egy kis húslevest –, s engem bízott meg, hogy vigyem ki hozzá. Szívesen megtettem, hisz – jóllehet alig bírt néhány kanállal leerőltetni az ételből – a jelenlétem némi világosságot jelentett számára a halál árnyékában. Hordtam-vittem hát az ételes edényt végig a Simonyi úton, majd a Nagyerdőn a fürdő mögött átvágva – ahol járókelőkkel már nemigen találkoztam – harsány dalolásba fogtam, csak úgy zengett-visszhangzott a környék az énekórákon meg a kiscserkész-foglalkozásokon tanult népdaloktól. E röpké néhány perc során szinte el is feledkeztem róla, kihez megyek, hová is tartok. Pista bácsi pedig csak sorvadtnapról napra, vértelen, viaszsárga keze, ujjai szinte áttetszővé váltak, sápadt, csontos, egyre beesettebb arcában már csak a két nagy szeme világított tompa fénnel. Testileg-lelkileg egyaránt nagy szenvedéseket kellett kiállnia, panaszkodni azonban nem panaszkodott soha. Végül az orvosok becsülettel bevallották: nem tudják meggyógyítani. Ekkor azt kérte: hadd mehessen ismét és végleg haza, ne a klinikán kelljen meghalnia. Ez a kívánsága nem volt teljesíthetetlen. Hazaengedték, így otthon, megszokott környezetében vehetett búcsút a világtól. Amint azt felesége utóbb elmondta, csendesesen, békében aludt el. Élt, dolgozott és szenvedett 38 évet.

Bözsike néni egyeztetendei özvegyiség után ismét feleségül ment egy derék mikepércsi, úgyszintén megözvegyült parasztemberhez, Nagy Lajoshoz. Lajos bácsi szelíd, nyugodt természetű ember volt, még a lovát sem ütötte meg soha, legfeljebb félig-meddig tréfából ostort emelt rá, de le nem csapott vele, ha biztatni, nógatni akarta. Két fia már felnőtt, s el is került a háztól, az eladósorba került két lányt pedig együtt adták férjhez Bözsike néni-vel, s míg éltek, a temetőbe is együtt ballagtak ki mindig:

ki-ki a maga első párjának sírjához. Néhány hétig egyszer nyaraltam is náluk, s ezalatt egy egészen másféle, a korábban megismert Józsaétól merőben különböző falu képe raktározódott el bennem. De hol van már az a falukép, s hol vannak azok a falusiak!

Anyám féltestvér húgáról, Etus néniről nem tudok sokat mondani. Számításaim szerint 1922-ben – vagy akörül – születhetett, s igen fiatalon ment férjhez. A lakodalmán – mint említettem – én is ott voltam négyévesen, ebből viszont az következtethető ki, hogy akkor ő még aligha töltötte be a húszadik évét. Túl gyakran akkor sem találkoztam vele, amíg Szüleimmel laktam Debrecenben, később pedig még ez az igen-igen laza kapcsolat is megszakadt. Más volt az ő világa, s más lett az enyém. Annyit tudok, hogy tanyán éltek továbbra is, gyermekeik is születtek – ketten-e vagy hárman? –, s minthogy az efféle hír terjed el leginkább a rokonság körében sőt még azon is túl, arról is hallottam félfüllel annak idején, hogy az urával – aki időközben ivásra adta a fejét – nem éltek valami jól. Ám arra, hogy hány gyermeke volt, s hogyan is hívták őket, bizony már nem emlékszem, s arról sincs pontos tudomásom, hogy mikor ért véget az élete.

* * *

(Testvérei után Anyámról kellene most elkezdenem az írást, azonban elakadtam. Hatodik éve távozott el, s élete, sorsa, legfőképp pedig hiánya még mindig sebeket érint bennem. Tegnap: 2006. március másodikának hajnalán megszületett negyedik unokánk, ám leányként az első: Buda Gyöngyvirág Mária. Az ő világra-jöttébe, a mindig megújuló reményt megtestesítő lényébe fogózkodva folytatom most majd tovább úgy, ahogy tudom.)

(Folytatása következik.)